

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ У КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT IN THE CONTEXT OF COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS

Ахмач Г.М., к. ю. н., доцент,
асистент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються проблемні питання діяльності Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду у контексті дотримання міжнародних стандартів судочинства, євроінтеграції української судової системи, дотримання загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права при здійсненні судочинства, зокрема правової визначеності, *res judicata*. Досліджується поетапна інтеграція найкращих європейських стандартів судочинства до національного – в аспектах оптимізації цивільного процесуального законодавства та ефективності діяльності Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду.

Автором аналізуються як чинне законодавство, так й статистичні відомості стану здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду у I півріччі 2021 року, судова практика, правове становище Верховного Суду, його значущість у системі судочинства України, спрямованість до досягнення міжнародних стандартів правосуддя. Справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права. Судова реформа розглядається як підстава забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Автор привертає увагу щодо збільшення вдвічі заяв до Верховного Суду про перегляд судових рішень за виключними обставинами, пов'язаних із встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом. Зазначена тенденція розглядається як негативна й тому, на думку автора, виникає проблема активізації узагальнення судової практики Верховним Судом у контексті дотримання міжнародних стандартів судочинства України. Дослідження функціонування системи судоустрою в умовах його нормативної новелізації, практики Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду та аналіз судової статистики віддзеркалює покрокову імплементацію найкращих стандартів європейського судочинства до національного, інтеграцію у європейську систему правових гарантій судового захисту. Діяльність Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду розглядається як гарантія європеїзації українського судочинства, імплементації міжнародних стандартів.

Ключові слова: Верховний Суд, Велика Палата Верховного Суду, міжнародні стандарти судочинства, судова система, євроінтеграція.

The article examines problematic issues of the activity of the Supreme Court, the Grand Chamber of the Supreme Court in the context of compliance with international judicial standards, European integration of the Ukrainian judicial system, compliance with generally recognized principles and norms of international law in the implementation of judicial proceedings, in particular legal certainty, *res judicata*. The step-by-step integration of the best European judicial standards into the national one is being studied – in the aspects of optimization of civil procedural legislation and the effectiveness of the activities of the Supreme Court, the Grand Chamber of the Supreme Court.

The author analyzes both the current legislation and statistical information on the state of administration of justice by the Grand Chamber of the Supreme Court in the first half of 2021, judicial practice, the legal position of the Supreme Court, its significance in the judicial system of Ukraine, and the orientation towards achieving international standards of justice. A fair, impartial and impartial court is an important guarantee of an effective fight against corruption, the flow of investments into Ukraine, ensuring the rights and freedoms of everyone and building a state governed by the rule of law. Judicial reform is considered as a basis for ensuring the functioning of the judiciary, which meets public expectations regarding an independent and fair court, as well as the European system of values and standards for the protection of human rights. The author draws attention to the doubling of applications to the Supreme Court for review of court decisions under exceptional circumstances related to the establishment by an international judicial institution, the jurisdiction of which is recognized by Ukraine, of Ukraine's violation of international obligations when deciding this case by the court. This trend is considered negative and therefore, in the opinion of the author, there is a problem of intensifying the generalization of judicial practice by the Supreme Court in the context of compliance with international standards by the judiciary of Ukraine. The study of the functioning of the judicial system in the conditions of its normative amendment, the practice of the Supreme Court, the Grand Chamber of the Supreme Court and the analysis of judicial statistics reflect the step-by-step implementation of the best standards of the European judiciary to the national one, integration into the European system of legal guarantees of judicial protection. The activities of the Supreme Court and the Grand Chamber of the Supreme Court are considered as a guarantee of the Europeanization of the Ukrainian judiciary and the implementation of international standards.

Key words: the Supreme Court, the Grand Chamber of the Supreme Court, international judicial standards, the judicial system, European integration.

Постановка проблеми. Право на судовий захист забезпечується конституційними гарантіями здійснення правосуддя судами, утвореними на підставі Конституції України, та у визначеному законом порядку. Статтею 125 Основного Закону України врегульована система національного судоустрою, який будується за принципами територіальності та спеціалізації. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Правове становище Верховного Суду у системі судочинства визначає його значущість, важливу роль у досягненні правосуддя Україною міжнародних стандартів.

Стан опрацювання. Проблемні питання правових позицій Верховного Суду у контексті дотримання міжнародних стандартів привертають увагу багатьох юристів – як науковців, так й практиків: Гусарова К. В., Комарова В. В., Луспеніка Д. Д., Попова О. І., Сакари Н. Ю., Ткачука О. С. та ін. Нормативна оптимізація діяльності Верховного Суду, процес євроінтеграції України викликає півні дискусії, потребує детального аналітичного огляду.

Метою статті є дослідження діяльності та структури Верховного Суду, зокрема Великої Палати Верховного Суду, на підставі аналізу останніх змін у цивільному процесуальному законодавстві, судової практики та її статистичного огляду у контексті спрямованості діяльності Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду до імплементації у судочинство України міжнародних стандартів.

Викладення основного матеріалу. Верховний Суд – найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. (далі – Закон) визначені повноваження Верховного Суду: здійснення правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом; аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; надання висновків щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою; звернення до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, щодо офіційного тлумачення Конституції України і т. д.

Право на судовий захист та справедливий суд гарантується статтею 7 Закону, доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законодавством України. Законом внесені зміни в систему судоустрою України, що має безпосередній вплив на реалізацію права на судовий захист та подальший розвиток цивільного процесуального законодавства.

Як зазначено у пояснювальній записці до проєкту Закону, судова реформа є однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права. Судова реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини.

Секретар Пленуму Верховного Суду Луспенник Д. Д. підкреслює, що у розробці стратегії роботи нового Верховного Суду братимуть участь і судді, і адвокати, і учені. Усі постаралися почути один одного. Таке різноманіття юридичних професій піде Верховному Суду тільки на користь. Учені, що глибоко знають ряд проблем, допоможуть краще розбиратися в нюансах тієї або іншого спору, судді – чітко організувати процес розгляду справ, виходячи зі свого досвіду визначаючи предмет, підставу позову і предмет доказування, і застосують свої знання і досвід в тій або іншій проблематиці, а адвокати – поглянути на проблему під дещо іншим, більше розширеним кутом, ніж на неї дивиться професійний суддя [1].

Як цілком слушно зауважує І. В. Бобрик, ускладнення системи судоустрою ускладнює й судочинство, що негативно впливає на його ефективність та реалізацію права на судовий захист. Тому чотириохінстанційна система судочинства однозначно є більш складною і менш ефективною, ніж триланкова. Спеціалізація ж судової діяльності забезпечує якість правосуддя, є невід'ємною ознакою сучасної судової влади [2, с. 10].

Європейська комісія «За демократія через право» (Венеціанська комісія) також висловила сумніви щодо доцільності існування в Україні чотириланкової судової системи (пункти 45 та 63 Висновку від 15 червня 2013 року № 722/2013). Рада Європи зазначила, що створення трьох різних юрисдикцій, очолюваних трьома касаційними судами, незалежними один від одного, може призвести до чисельних та часто складних колізій юрисдикції (пункт 28 спільного Висновку Венеціанської комісії та Дирекції зі співпраці генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи від 11 жовтня 2010 року № 588/2010) [3].

Як зазначає Н. Ю. Сакара, доступність правосуддя пов'язана не лише з фізичним доступом до суду й судових процедур, а також з захистом порушених прав і свобод за допомогою належних, тобто справедливих процедур [4, с. 48].

З прийняттям Закону України № 192-VIII від 12.02.2015 р. «Про забезпечення права на справедливий суд» відбулися позитивні зміни у діяльності ВСУ – розширено коло підстав для подання заяви про перегляд судових рішень; змінений порядок подання заяви про перегляд судових рішень – заява подається безпосередньо до Верховного Суду; допуск справи до провадження вирішується суддею-доповідачем Верховного Суду тощо.

Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) у статті 417 передбачає обов'язковість вказівок, що містяться в постанові суду касаційної інстанції (Верховного Суду) для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи. Однак законодавець надає можливість суддям нижчих інстанцій більшої самостійності при ухваленні рішень, – постановою суду касаційної інстанції не може містити вказівок для суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права повинна бути застосована і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи [5].

Постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, який здійснює повноваження, визначені законом, є Велика Палата Верховного Суду. Законом зазначені наступні повноваження Великої Палати Верховного Суду: перегляд у визначених законом випадках судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права; виконання функцій суду апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції; аналіз судової статистики та вивчення судової практики, узагальнення судової практики, а також здійснення інших повноваження, визначених законом (частина 2 статті 45).

До складу Великої Палати Верховного Суду входить двадцять один суддя Верховного Суду, які обираються з числа суддів касаційних судів зборами суддів відповідних касаційних судів.

ЦПК передбачені підстави для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду. Зокрема, справа передається на розгляд Великої Палати судом, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, якщо суд вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, який був викладений в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду або в раніше ухваленому рішенні Великої Палати. Справа передається на розгляд Великої Палати Верховного Суду судом, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, якщо такий суд дійде висновку про наявність у справі виключно правової проблеми і передача справи пов'язана з необхідністю забезпечення розвитку права, єдності правозастосовчої практики.

Крім того, при перегляді судових рішень за виключними обставинами, якщо міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, заява про перегляд судового рішення подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати (пункт 2 частини 3 статті 423, частина 3 статті 425 ЦПК).

Суддя-доповідач у разі необхідності після передачі справи на розгляд Великої Палати звертається до фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді з метою підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати (за виклю-

ченням випадків, коли висновок відносно застосування такої норми у подібних правовідносинах був раніше отриманий Верховним Судом).

Доцільно розглянути аналіз Верховного Суду стану здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду у I півріччі 2021 року, зокрема за заявами про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

Так, у I півріччі 2021 року до Великої Палати Верховного Суду надійшло 102 заяви про перегляд судових рішень за виключними обставинами, – приблизно вдвічі більше, ніж у I півріччі 2020 року (46). У провадженні Великої Палати Верховного Суду на початок 2021 року перебувало 110 таких заяв: 86 – з кримінальних справ, 11 – з адміністративних, 8 з цивільних, 2 – з господарських, 3 – справ про адміністративні правопорушення. Привертає увагу, що підставою більшості таких заяв (102) є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (за рішеннями ЄСПЛ). У I півріччі 2021 року Великою Палатою Верховного Суду було розглянуто розглянуто 99 заяв про перегляд судового рішення за виключними обставинами (приблизно, як і у I півріччі 2020 року). У цих справах оскаржені судові рішення скасовано або змінено відповідно до таких рішень ЄСПЛ: «Філозофенко проти України» в адміністративній справі, «Чернов проти України» та «Скоморохов проти України» у 2 кримінальних справах; «Сатановська та Роджерс проти України» у цивільній справі. У I півріччі 2021 року на розгляд до Великої Палати Верховного Суду надійшло 4 заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, у I півріччі 2020 року – 10 [6].

Привертає увагу збільшення вдвічі заяв до Верховного Суду про перегляд судових рішень за виключними обставинами, при цьому більшість таких заяв пов'язана із встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (за рішеннями ЄСПЛ). Зазначена тенденція розглядається як негативна у діяльності судів першої та другої інстанції. Верховний Суд та Велика Палата Верховного Суду виправляє такі судові недоліки, однак, на нашу думку, виникає проблема активізації узагальнення судової практики Верховним Судом у контексті дотримання міжнародних стандартів судочинства України.

Показником спрямованості Верховного Суду до застосування міжнародних стандартів у судочинстві України

виступає ухвала про передачу справи на розгляд Великою Палатою Верховного Суду від 02.02.2020 року (справа № 808/1628/18) – підстави передачі справи базуються на практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду посилається на застосування принципу правової визначеності, розробленого у практиці ЄСПЛ, спрямованого насамперед на запобігання перегляду судових рішень, що набрали законної сили, з ініціативи держави. При цьому підкреслюється відсутність релевантної практики, яка встановлює обмеження права людини ініціювання перегляду судових рішень, ухвалених внаслідок суттєвих помилок з боку держави (наприклад, неконституційності закону). В ухвалі аналізуються міркування ЄСПЛ щодо застосування принципу правової визначеності та принципу *res judicata* (справи «Христов проти України» – *Khristov v. Ukraine*, заява № 24465/04, рішення від 19 лютого 2009 року; «Рябих проти Росії» – *Ryabikh v. Russia*, N 52854/39, п. 52, ECHR 2003-IX). В ухвалі також зазначено, що колегія суддів Верховного Суду, враховуючи європейську правову традицію, посилається на доповідь Венеційської Комісії на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року, у якій комісія зазначила, що остаточні рішення судів національної системи не повинні бути предметом оскарження. Зазначаються несумісність з принципом правової визначеності існування систем, у яких можливе скасування остаточних рішень без наявності безспірних підстав публічного інтересу, та які допускають невизначеність у часі [7].

Висновки. Діяльність Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду розглядається як гарантія європеїзації українського судочинства, імплементації міжнародних стандартів. Дослідження функціонування системи судоустрою в умовах його нормативної новелізації, практики Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду та аналіз судової статистики віддзеркалює покращення імплементацію найкращих стандартів європейського судочинства до національного, інтеграцію України у європейську систему правових гарантій судового захисту. Однак тенденція збільшення заяв, пов'язаних із встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (за рішеннями ЄСПЛ) розглядається як негативна у діяльності судів першої та другої інстанції, й тому Верховному Суду, на нашу думку, доцільно активізувати діяльність щодо узагальнення та забезпечення єдності судової практики у контексті дотримання міжнародних стандартів судочинства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лупеник Д. Д. У рішеннях Верховного Суду повинно бути право, а не тільки законність. URL: http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka
2. Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. Юрид наука: Наук. юрид. журн. – 2015. – № 3. – С. 7–13.
3. Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесенні змін до Конституції України : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 р. № 1. URL: <http://www.scjurt.gov.ua/clients/vsu.nsf/>
4. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. – Харків : Право, 2010. – 256 с.
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.17 р. URL: <http://wl.c1.gov.ua/pls/sveb/2/>
6. Аналіз стану здійснення правосуддя Великою палатою Верховного Суду у I півріччі 2021 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/nev_folder_uploads/supreme/Analisis_VP_VS
7. Ухвала про передачу справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду від 20.02.2020 року (справа № 808/1628/18). URL: https://zakononline.com.ua/court_decisions/show/87758201